

gospodarske, obrtniške in narodne.

Izhajajo vsako sredo po celi poli. Veljajo v tiskarnici jemane za celo leto 3 gld. 60 kr., za pol leta 1 gld. 80 kr., za četrť leta 90 kr. pošiljane po pošti pa za celo leto 4 gld. 20 kr., za pol leta 2 gld. 20 kr., za četrť leta 1 gld. 15 kr. nov. den.

V Ljubljani v sredo 16. septembra 1863.

Gospodarske stvari.

Gospodarske skušnje.

* Čmu mavec ali gips? Dosti je gospodarjev, ki od mavca ne vejo družega, kakor da se deteljša ž njim „gipsajo“. Al mavec ali gips je še za kaj družega. Prašajmo le Švicarje, pa nam bojo povedali, da jim je na gnoji zatega denarja vreden. Švicarji ga po gnojniščih sipljejo in tako varujejo, da amonijak, to je, smrad, ki je bistvo gnoja, ne izpuhti iz njega. Gnojnišča napravljajo Švicarji večidel na severni strani, pod senčnatimi drevesi, da gnoj tako naglo ne segnjije in strohni in ogelnokisli amonijak iz njega ne izpuhti; zato pa posipljejo gnoj že tudi v hlevih pogostoma z mavcem, pa ga potem na kup nakidajo, tako, da napravijo eno lego gnoja, na-nj pa eno mavca in tako zaporedoma lega za lego do vrha gnojnega kupa. Gnoj z mavcem že v hlevih potresati, pravi Švicar, da je kaj koristno opravilo, po katerem se zrak čisti v hlevih, kar je za živino posebno zato dobro, da zdrava ostane. Skušnje gipsanega ali negipsanega gnoja so natanko pokazale, kaj gipsani gnoj zdá memo negipsanega. Pa tudi gnojnico potresajo Švicarji prav pogostoma z gipsom, ki varuje, da se smrad (amonijak) iz lužnice ne izkadí. Umni gnoj napravljajo iz plevéla, pesnega perja, scavnice itd. Če se Švicar s tako napravo gnoja nekako baha, ima prav, zakaj tak gnoj je mastan in tečen, tako da en voz tako napravljenega gnoja je več vreden kakor našega navadnega 6 voz. Neki vinogradnik v Montreau-u je ponosno kazal na kup tako napravljenega gnoja, rekši: „Evo! to je moja zlata ruda!“ — Gospodarji! kar je sol za živino, je gips za gnoj. Gips pa je dober kup; z enim centom izhajate dolgo; imejte ga tedaj zmiraj pri hiši, da potresate gnoj.

O goveji kugi na dalje.

Iz Kostela od Fare v Kočevji 6. sept. — Pisal sem „Novicam“ danes osem dní, kako se je kuga v našo kostelsko faro zavlekla. Takrat nam je bila še le sedem goved pobrala, a zdaj jih je že 17 globoko v zemljo zakopanih. To je gotovo hud udarec za malo, ubožno selo Pirče, ktero šteje le kakih 40 govejih repov. — Unstran Kolpe pri naših hrvaških sosedih ni bilo, potem ko so ona dva kužna vola zakopali, in hleve kakor je treba, osnažili, dolgo nič več glasa od kuge; že smo mislili, da se ne bode več dalje širila, kar se je naenkrat spet pokazala. Včeraj so ubili na Brodu eno kravo, in danes je slišati, da jih je iznova zopet pet obolelo in to ne vse v enem, ampak v treh selih. Zares pomilovanja vredni so Kostelci ali še bolj pomilovanja vredni bi bili naši hrvaški sosedje, ako bi se

pri njih kuga razširila in razsajati začela. Unstran Kolpe namreč so Delnice, Mrkopalj, Lokve — jako velike sela, ki imajo goved na tisoče. Vse njihovo imenje in premoženje obstoji, bi rekel, le v blagu (govedih). Kaj bi bilo, za Boga svetega! ako se kuga po teh velikih selih razpase? Oj, da bi ljudje povsod tako pametni bili, da bi vale od začetka na znanje dali, kakor hitro kako znamnje bolezní na živini svoji zapazijo, da jih ne bi še le žalostna skušnja, kakor naše Pirčane, izučila, da je bolje od začetka nekoliko sumljivih goved odločenih držati, naj bo to delo še tako težavno in zoperno, da je tudi bolje sumljive goveda precej ubiti, kakor jih potem trikrat ali petkrat toliko izgubiti. Kadar se enkrat kuga po selu razpase, ne pomaga nič več vpitje: „oj moja liska! oj moja ruska!“ potlej ne pomaga ne jok ne stok; iz hleva na morišče gré ali se pelje govedo za govedom. Da se je pri Pirčah tako godilo, so si največ krivi Pirčanje sami, ker niso vedili ne verovali, kolika pošast da je kuga, ako se v klici ne zatara; vendar moramo tudi pritrđiti, da se ne bi v Pirčah kuga nikdar tako vgnjezdila, da se niso oni kužni ovni, od katerih se ni vedilo, da so taki, z drugo živino skupaj pasli, kajti pri Pirčah sta samo dva gospodarja, ki nimata še kuge v svojih hlevih, in ravno ta dva sta imela svojo živino one dni, ko so kužni ovni z drugo živino na paši bili, domá v hlevih zaprto. Tudi je Pirčane to motilo, da je od začetka dvoje bolnih goved prebolelo; al to menda ni bila prava kuga, ampak kaka druga bolezen, ker skušnja učí, da izmed 100 zares kužnih živinčet jih izprva komaj pet preboli.

Natoroznanske stvari.

O vtrinkih.

Spisal Ogrine Viljem.

Vtrinki so toge, vžgane trupla. Nekteri izgoré, ko leté na zemljo, nekteri pa padejo na tla, kamor jih vleče peza. Kepler. ¹⁾

Neko res čudno novico prinesli so nam letos časniki. Ker pa ravno hočem govoriti o vtrinkih in enacih prikaznih, menda se bode marsikdo spomnil, da je bral o velicem kamnu, ki je padel na otok Jamaiko, o katerem je tudi „Naprej“ precej veliko naznanil. Al takošen kamen ni še nikoli padel na zemljo, pa tudi ne bode; tudi nisem zarad njega prijel za peró, temuč zarad vtrinkov, ki sem jih vidil na sv. Lavrenca dan, 8. do

¹⁾ Stellae cadentes sunt materia viscida inflammata. Earum aliquae inter cadendum absumuntur, aliquae vero in terram cadunt, pondere suo tractae.

Kepler Epitome Astronomiae Copernicanae. Tom. I. p. 80.

12. avgusta meseca. V teh štirih dneh jih pada obilo, več kakor druge dni, in kakor prej, tako sem tudi letos opazoval jih jaz v Novomestu, gosp. Jože Smrekar pa v Ljubljani.

Ugledala sva jih:

v Ljubljani			
8. avgusta	od 9. u. 21 m.	— 9. u. 37 m.	3
9. "	" "	" "	2?
10. "	" 9. u. 14 m.	— 10. u. 4 m.	19
11. "	" 9. u. 23 m.	— 9. u. 40 m.	5
12. "	" 9. u. 25 m.	— 10. u. 9 m.	7
v Novomestu			
8. avgusta	od 8. u. 29 m.	— 10. u. 15 m.	7
9. "	" 8. u. 45 m.	— 9. u. 58 m.	6
10. "	" 8. u. 30 m.	— 9. u. 25 m.	9
11. "	" 9. u. 47 m.	— 9. u. 52 m.	2

Iz tega se vidi, da jih je največ padlo 10. avgusta, kar jemlje v misel tudi astronomični časnik „Wochenschrift“. To število pa bi bilo narastlo 3 do 4krat večje za toliko časa, ako bi bila zapisavala vse tudi menj svitile vtrinke, in te po celem nebu; to pa je število le svitljivih vtrinkov v V. ¹⁾

Vtrinkov posameznih pa ne bodem našteval; čemu bi to tudi bilo bravcem!

Vendar pa hočem tanjše kaj o njih povedati, in mislim, da vsakdo na kakoršnokoli vprašanje dobó odgovor.

§. 1. Najstareji zaznamki segajo do leta 644 pred Kr., to je, do II. mesenske vojske, do III. rimskega kralja Tula Hostilija. Leté zaznamke nahajamo v kitajski knjigi: „Ma-tuan-lin“. Od leta 644 pr. Kr. do 333. leta po Kr. vtrinkov našteje 16. — Kaj pa so mislili Kitajci, od kod da so, potlej kaj so, tega pa ne vemo.

Pravo mnenje nahajamo pri Jonciah (učencih Taleževih ²⁾ iz Mileta, ki je bil eden izmed „7 modrijanov“, to je, to: „da so vtrinki iz prostora svetá“ (kosmischen Ursprunges).

Anaksagora Klacomenčan ³⁾ tako-le govori o njih: „Niže kot luno, vendar pa med njo in med zemljo tekajo druge temne trupla“.

Tanjše je še izrekel svoje mnenje Diogen Apolončan ⁴⁾: „da tekajo z vidnimi zvezdami tudi nevidne (to je, temne) trupla (imenuje jih „kamnja“ Steinmassen). Pa te nevidne včasih padejo na zemljo in vgasnejo.“

Plini ⁵⁾ v svoji knjigi nič posebnega ne pravi o tacih prikaznih.

Slavni Kepler (1571—1630) zameta opazovanje in preiskave o vtrinkih itd. iz astronomije; pravi vtrnjaki (Meteor) da so iz hlapov (Ausdünstungen) naše zemlje, ki se vrinejo v tenki in visoki zemeljski zrak. — Natančneje pa to-le pravi:

„Vtrinki so toge, vžgane trupla. Nekteri izgoré, ko leté na zemljo, nekteri pa padejo na tlá, kamor jih vleče peza. Tudi se zdí, nekteri da so iz goste snove, ktera se nahaja v tenkem, visocem zraku; in s silnih višin v ravnočrtnem potu padajo skozi zrak.“ ⁶⁾

Pozneje pa so mislili nekteri, da padajo vtrinki z lune; namreč z luninih ognjenih žrel; da pa to ne more tako biti, to sem dokazal, ko sem pisal „o luni“ §. 27. Pa naj bo že, da morejo pasti kamni z lune, —

¹⁾ Svetkraje (Weltgegend) bom pisal za naprej v slovenskih imenih, tako namreč namesti: N(ord): S(ever); namesti W(est): Z(ahod); nam. S(üd): J(ug); nam. O(st): V(zhod) itd.

²⁾ Živel je sredi 7. stoletja pr. Kr. Pis.

³⁾ Živel je od leta 500 do 428 pr. Kr.

⁴⁾ Živel je v 5. stoletju pr. Kr.

⁵⁾ Historiae Naturalis l. II. c. 58. Gelenius 1602.

⁶⁾ Stellae cadentes itd, kakor prej..... Nec est dissimile vero, quaedam conglobatas esse ex materia foeculenta; in ipsam auram aetheream immista: exque aetheris regione, tractu rectilineo, per aërem trajicere. Kepler Ibidem.

kaj ni prostora zadosti razun na zemlji? kaj mora kamen ravno na zemljo, malo truplo v daljnem svetu pasti?“ ¹⁾

§. 2. Že do sedaj smo vidili, da so mnenja razne, da nobeno ni pravo v vseh obzirih, toraj hočemo še nekatere pretresati.

a) Morda so vtrinki izmeti zemeljskih ognjenih žrel? To mnenje ne more obveljati, ker gledé samo na Evropo poznamo vse ognjene žrela; vtrinki 100 in več milj daleč od žrel padajo na zemljo; znano pa je, da čez 10 milj daleč od žrela ne pade nikoli nobena izmet.

b) Kaj pa morda se v ozračji naredé iz mineralnih (kamnenih) prvin, ki so raztopljene v njem? Vendar temu mnenju rečemo to nasproti: mogoče je, da se nahajajo kamneni drobci v ozračji, in da na zemljo padajo; vendar nikoli ne morejo tako veliki biti, kakor je navadno vtrinek, za kterega bi morali drobci leči v celem nezmirnem ozračji, — in to ni mogoče.

c) Dalje pravijo celó nekteri, da so vtrinki zgolj električne goreče prikazni, in ne trupla (?).

Gosp. P. A. Kesselmeier pravi v svojem spisu „o vtrinkih“, da se ti ustanové v našem ozračji. Potlej tudi to: vtrinki da so kozmične trupla, to je, iz daljnega prostora svetá, ker po daljnem potu prej ugasnejo in se razrušijo, kot na zemljo pridejo; vtrnjaki pa so zemeljske trupla. Njegovi izreki oporekajo natančnemu opazovanju gosp. J. Schmidt-a in gosp. E. Heis-a. In to v 19. stoletju! ²⁾ (Kon. prih.)

Šolske stvari.

O realkah po Štajarskem, Koroškem, Kranjskem in Goriškem.

Opomin tistim našim bravcem namenjen, katerim ni znana osnova naših realk: Realke so ali samostojne ali nesamostojne; samostojne so ali više s 6 razredi ali niže s 3 razredi; nesamostojne, to je, z glavnico sklenjene, z dvema ali tudi tremi razredi. Samostojne više realke okoli nas so: v Gradcu, Celovcu in Gorici; samostojna nižja realka je: v Ljubljani; nesamostojne realke so: v Celji, Mariboru, Beljaku in Trstu.

Rade bi „Novice“ o vseh imenovanih realkah kaj povedale, al ni se jim vsrečilo, da bi bile dosihmal dobile dotične naznanila od vseh. Jako bi nam ustregle učilnice iz vseh slovenskih krajev, ako bi blagovolile v prihodnje pošiljati nam svoje končne naznanila.

Za letos sledí razgovor o naslednjih:

Štatišični spregled.

Realka	učitelj	učencev					Štipendije znašajo		Učnina		Vpisnina	
		slovene.	neme.	lahov	družih	vkup	gld.	kr.	gld.	kr.	gl.	kr.
samostojna viša v Gradcu	18	23	338	10	5	376 ¹⁾	2	—	3	—	4	—
samostojna viša v Celovcu	15	51	198	7	—	256	1031	70 ¹⁾	1775	—	2	—
samostojna viša v Gorici	14	—	—	—	—	231 ¹⁾	2	—	3	—	4	—
samostojna nižja v Ljubljani	9 ¹⁾	99	53 ²⁾	10	—	162	3	—	1240 ⁴⁾	—	191	10 ⁵⁾
nesamost. nižja v Celji	3	—	—	—	—	87	—	—	—	—	99	—

¹⁾ Več je brati v Littrovovi astronomii str. 567—570 III. §. 47.

²⁾ Več o tem se bere v „Heisovi Wochenschrift für Astronomie, Meteorologie etc. 1862, Nr. 14, str. 105—111. Pis.

vživa turška vlada od nekterih evropskih vlad. Kako dolgo nek se bo trpel še tak divji stan turških prebivavcev?

Natoroznanske stvari.

0 vtrinkih.

Spisal Ogrinc Viljem.
(Konec.)

§. 3. Ali kaj so pa vendar vtrinki? Le ta odgovor še nam ostane.

Vtrinki so trupla svetá, kakor zemlja, ali solnce ali luna; tekajo okrog solnca, na poti srečajo zemljo, in ker jih zemlja vleče na-se, zatoraj na-njo padajo. Gotovo ni nemogoče misliti si med velicimi tudi majhne trupla (zakaj tudi so take), kterih pa drugače viditi ne moremo.

A. Newton (izrekuj: Njutn) stavi te-le pravila:

I. vtrinki so kozmične trupla;

II. stalne trupla naše sestave (in v elipsah tekajo okrog solnca);

III. pot in hitrost sta si skor pri vseh vtrinkih enaka;

IV. so v goščavi (Schwarm oder Strom), ki ima podobo kroga (Ring), in ki je 5—10 milijonov milj širok ali debel, zakaj zemlja, ktera v enem dnevu precej 2 milijona milj preteče, porabi več dni (3—4), da pride skozi goščave.

Cela goščava avgusta mesca (8.—12.) obstoji morda iz 300 bilijonov trupel.

Vtrinki ugasnejo in se razgubé v drobce prej kakor pridejo na zemljo, in nam svetijo le visoko nad zemljo. V naših krajih je obilnost vtrinkov v enaki uri več noči enaka, to je, če je vtrinkov bilo 9. avgusta mesca od 9.—10. u. največ, jih bode tudi 10. in 11. o ravno tisti uri.

§. 4. E. Herrick v New-Haven (izrekuj: Njuhävñ) v Ameriki pravi, da 2 milijona vtrinkov pade vsaki dan (24 ur) v celem ozračji. Vtrinki, „ognjene kepe“ (Feuerkugel) in vtrnjaki so enake kozmične narave in postanejo goreči zato, ker iz silne mrzlobe po zadržkih, ki jih imajo premagati v teku, prav hitro, skoro v trenutku, pridejo v ozračje naše zemlje. Ker je hitrost vtrinkov tako silna, je prav vrjetno, da po ozračji razraste vtrinkom gorkota in svitloba, da vtrink odpodí zrak na vse strani, in ker z vso hitrostjo zrak skupaj plane, da nastane hrup, in ne, ker se trupla drobé. Truplo postane pa goreče-tekoče, zrak na-nj tepe in se na-nj opira in ustanoví skorjo. Če vtrinek daljno ozračje počasi preteče, ne zgorí vès, ampak razpoči in prihaja vroč na zemljo (te trupla imenujemo „vtrnjake“). Večina vtrinkov pa hitro teka, zgolj zgorí, in to so „vtrinki“.

Število vtrnjakov, ki v enem letu padajo, to je skoraj gotovo 10.000, vendar najdemo samo 2 ali 3. Videzna manjša hitrost vtrnjakov je pa le odtod, ker so večidel tudi dalje od nas, kakor vtrinki.

§. 5. a) Hitrost vtrinkov itd. je $4\frac{1}{2}$ do 9 milj v eni sek. (zemljina je le malo večja od 4 milje v 1 sek.) Vendar so nekteri tudi le $3\frac{1}{2}$ milje, nekteri pa $11\frac{1}{2}$ do $23\frac{3}{4}$ milj pretekli v 1 s. Ta hitrost res očitno kaže, da so vtrinki itd. kozmične trupla.

b) Ognjene kepe tekajo bolj počasi; to se vidi iz tega, ker so se nektre le do 18 čevljev globoko vdrle v mehko zemljo. Tako se je v Ensisheim-u na Elzaskem 276 liber težak kamen 1492. leta 7. dan novembra mesca vdrl le 3 čevlje globoko; tisti v Castro villari v Abrucih 9. februarja 1583. leta 6 čevljev, in

samo tisti pri Hradšinu na Hrvaškem 26. dan maja leta 1751 18 čevljev globoko.

c) Slavni Olbers (1758—1840) stavi največo visokost le na malo več od 30 milj. Heis pa je izrajtal, da je veliki vtrinek 10. dné julija 1837 62 milj bil oddaljen od zemlje, ko je jel svetiti, in 42 m. takrat, ko je ugasnil.

d) Gledé na barvo jih je med opazovanih 4000 (v 9 letih) bilo $\frac{2}{3}$ belih, $\frac{1}{7}$ rumenih, $\frac{1}{17}$ rudečkastorumenih, in le $\frac{1}{37}$ zelenih. Pa tudi razno svetijo: nekteri so svitleji kot najsvitleje zvezde, nekteri pa se vidijo le skozi dalekovide. Veliko vtrinkov je tudi „repatih“ (kakor na pr. „repate zvezde“), pri družih pa teče samo truplo.

§. 6. Kadar vtrinki padajo v dôbah (Strom), moremo jih vsaj 13—15 v vsaki uri gledati; druge dní pa 4—5 v 1 u. Sicer pa v srednji meri največ junija mesca, avgusta in novembra (5—6 vtrinkov); najmanj aprila mesca (2—3).

Dôbe so pa te-le:

1.—3. januarja (?) to pa še ni prav gotovo,

18.—20. aprila (?) „ „ „ „

26. maja (?) „ „ „ „

20.—30. julija (?)

2.—5. avgusta

8.—12. „ goščava (Strom) sv. Lovrenca.

19.—27. oktobra

12.—14. novembra

9.—12. decembra.

Mesto pa, z kterega se vtrinki vtrinajo, imenujejo: „Radiationspunkt“.

§. 7. Kemično preiskovani vtrinki imajo med 100 delov cele snove, 96 delov železa (samo eden le 2 dela). Skoraj vsi (le eden ne) imajo tenko, črno, svetlečo in žilavo skorjo.

Prvine, iz kterih so, te so: kislec (Sauerstoff), žveplo, fosfor, ogele (Kohlenstoff), kremen (Kiesel), alumin, magnezium, calcium itd.; vseh je 18.

§. 8. Nekdanji modrijani so mislili, da vtrinki sapa naznanjajo, posebno kadar jih je padalo mnogo.

a) Tako pravi Plini: „kadar se vidi veliko vtrinkov, naznanjujejo, od kodar jamejo svetiti, sape ali viharje iz tistih krajev.“¹⁾

b) Seneka pravi: „pot padečih kamnov kaže na sapa, in sicer iz svekraja, od kodar se je utrgal vtrinek.“²⁾

c) Poznejši Polician pa piše: „tudi kaže vtrinek, kakošno je nebo, kadar pade z jasnega zraka, in naznanuje hudega SZ.“³⁾

d) Tudi sedaj biva na Francozkem prerok z imenom Coulvier-Gravier, ki pravi, da more po opazovanih vtrinkih naznanovati spremembe v ozračji. Kadar podajo počasi in mirno, pravi, da takrat so znamenja mirnosti v najvišem ozračji itd.

Vendar se sploh vé dandanes prav dobro, da veči del vtrinkov prihaja le z krajev, kjer ne vleče nikoli sapa.

Šolske stvari.

Gimnazija goriška.

Učiteljev je 17, učencev: Slovencev 234, Furlanov 96, Talijanov 54, Nemcev 40, vkup 424 (lani 381); študentskeje je vživalo 40 učencev s 3817 gold. 77 kr., uč-

¹⁾ „Si volutare plures stellae videbantur, quo feruntur albescentes, ventos ex his partibus nunciabunt.“ Hist. Nat. XVIII. c. 35.

²⁾ „Ventum significat stellarum decurrentium lapsus et quidem ab ea parte, qua erumpit.“ Nat. Quaest. l. t. c. 14.

³⁾ „Annotat et coeli faciem, num stella sereno aethere lapsa caetat, rapidi prenuntia cauri.“